

**AUTOBIOGRAFICZNE PODŁOŻE TWÓRCZOŚCI LUDMIŁY MARJAŃSKIEJ
W ŚWIELE DOKUMENTÓW, WYPOWIEDZI WSPOMNIENIOWYCH PISARKI
ORAZ WYBRANYCH UTWORÓW POETYCKICH**

Barbara Zawadzka

Instytut Literaturoznawstwa, Wydział Humanistyczny
Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
ul. Armii Krajowej 36a, 42-200, Częstochowa
E-mail: b.zawadzka@vp.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1692-6791>

ABSTRAKT

Cel. Celem artykułu jest próba ukazania wspomnień Ludmiły Marjańskiej w świetle analizowanych dokumentów oraz wybranych utworów poetyckich.

Omówione koncepcje. Artykuł oparty jest na dotychczasowych badaniach na temat autobiografizmu i biografizmu. Przedstawiona została przestrzeń autobiograficzna kształtowana w sposób bezpośredni w postaci prywatnych zapisów wspomnieniowych Ludmiły Marjańskiej, które są literaturą świadectwa. Głównym założeniem artykułu jest analiza osobistych doświadczeń i przeżyć poetki, które z kolei stały się inspiracją do kreacji treści poetyckich.

Wyniki i wnioski. Założenia badawcze wprowadzające kontekst genetyczny, wypowiedzi krytycznoliterackie odzwierciedlają autobiograficzne podłoże utworów poetyckich pisarki. Ekspozycja wybranych elementów biografii poetki pozwala na rekonstrukcję ważnych wydarzeń życiowych przekształconych w materiał literacki.

Wartość poznawcza. W artykule zaprezentowano autobiograficzne podłoże twórczości Ludmiły Marjańskiej. Może to stanowić obszar dalszych badań i rozważań.

Słowa kluczowe: Ludmiła Marjańska, biografia, współczesna poezja, wspomnienia, Częstochowa

The autobiographical basis of Ludmiła Marjańska's work in the light of documents, her own reminiscences, and selected poetry

ABSTRACT

Aim. The aim of the article is to present the reminiscences of Ludmiła Marjańska in the light of selected poems and an analysis of documents.

Concepts. The article is based on previous research on autobiographism and biographism, and presents the autobiographical space shaped directly in the form

of Ludmiła Marjańska's private memoirs, which are the literature of the testimony. The main assumption of the article is an analysis of the poet's personal experiences, especially those experiences which in turn became an inspiration in creating poetic content.

Results and conclusions. The research assumptions introducing the genetic context and literary critical statements reflect the autobiographical background of the writer's poetic works. An exhibition of selected elements of the poet's biography allows for the reconstruction of important life events transformed into literary material.

Keywords: Ludmiła Marjańska, biography, contemporary poetry, memories, Częstochowa

Ludmiła Marjańska tworzyła na przestrzeni kilkudziesięciu lat. W bogatym dorobku poetyckim można odnaleźć utwory, w których: „jednym z głównych wątków myślowych jest refleksja nad egzystencją rozpatrywana w perspektywie uniwersalnej, ale też w perspektywie losu osobistego” (Hurnikowa, 2015, s. 22). Piotr Matywiecki (1999) zwrócił uwagę na elementy skamandryckie w twórczości poetki, które pozwalały postrzegać poezję jako „wawóz doświadczeń” (s. 93). Poetka w wierszach kontemplowała piękno otaczającego świata, nieustannie wzbogacała treści, stawiała pytania i rozważała kwestię samoświadomości czy egzystencji w świecie. To „schodzenie w głąb pamięci” (Dłuski, 2015, s. 27) pozwala dostrzec refleksję nad czasem, która wypełnia uczucia i pytania o sens istnienia. Założenia badawcze włączają kontekst genetyczny. Jerzy Smulski (1988) podjął w artykule, dotyczącym współczesnej prozy polskiej, rozważania natury genetycznej i stwierdził, że jest to: „drobiazgowo zestawienie zdarzeń literackiej fabuły z faktami biografii twórcy”, gdzie ważne jest poszukiwanie „personalnego klucza” (s. 85). Wydaje się zasadne wykorzystanie tej myśli w odniesieniu do przestrzeni autobiograficznej kształtowanej w sposób bezpośredni w postaci prywatnych zapisów wspomnieniowych Marjańskiej.

W przypadku pisarki zachowało się wiele dokumentów prywatnych znajdujących się obecnie w zbiorach Biblioteki Publicznej im. Władysława Biegańskiego i w zbiorach Muzeum Częstochowskiego. Niektóre z nich są dopełnieniem relacji: dzieło – życie autora. We współczesnej kulturze czytelniczej tekst o charakterze autobiograficznym uzyskuje koherencję dopiero po zapoznaniu z biografią twórcy, co umożliwia odczytanie znaczenia globalnego tekstu.

Autobiografizm w koncepcji Philippe'a Lejeune'a (1975) to postawa komunikacyjna nadawcy wpływająca na postawę odbiorcy poprzez przekaz dzieła literackiego: „Pakt autobiograficzny” (s. 31) to: „retrospektywna opowieść prozą, gdzie rzeczywista osoba przedstawia swoje losy w ich jednostkowym aspekcie i ze szczególnym uwzględnieniem historii osobowości” (s. 31). Taki punkt widzenia skłania do analizy dokumentów osobistych. Podobne stanowisko zajmuje Małgorzata Czerwińska, według której autobiografia jako gatunek przynależący do literatury dokumentu osobistego jest literaturą świadectwa. Utwory zawierające

pierwiastek autobiograficzny pozwalają na podjęcie próby odnalezienia tożsamości autora (Czermińska, 2004). Autobiograficzna opowieść dostarcza wiedzy o klimacie i atmosferze epoki oraz informacji topograficznych bliskich egzystencji pisarza.

Swoiste „wyjaśnianie dzieł poprzez takie czy inne elementy biografii ich autorów” (Jasińska, 1970, s. 42) nazywane jest w badaniach literackich biografizmem. Już Maria Jasińska (1970) w książce na temat biografii z 1970 roku wskazuje nowy kierunek myślenia o „pakcie biograficznym”, na który duży wpływ mają czynniki pozaliterackie: „Biograficzność to całokształt powiązań między bohaterem dzieła a rzeczywistością historyczną i geograficzną. Ten aspekt jako drugi, obok literackości, wspólny czynnik w zróżnicowaniu gatunkowym” (s. 42) jest swego rodzaju umową pomiędzy autorem a odbiorcą. Autobiograficzne podłoże twórczości Marjańskiej wskazywane przez krytyków i badaczy literatury sytuuje: „autorskie «ja» wobec autoportretów z różnych okresów życia, zapisanych w pamięci, ożywionych wspomnieniami” (Pietruszewska-Kobiela, 2009, s. 123). Przyjęcie postawy autobiograficznej pozwala na podążanie tropem fenomenu pamięci. Przekazy poetki zawarte w maszynopisach, rękopisach stają się świadectwem, że Marjańska: „konstruowała w swojej poezji pole pamięci” (Pietruszewska-Kobiela, 2009, s. 124). Anna Legeżyńska (2009) uznała twórczość poetki za „świadectwo autobiograficzne” (s. 124), na które składają się: „fakty z życia rodzinnego i zawodowego (przekłady), relacje z podróży, budujące jawność autorskiego podmiotu” (Hurnik, 2018, s. 121). Podjęta próba zagłębienia „rozwoju aktu kreacji” w wybranych tekstach poetyckich poetki pozwala dostrzec „tekstowo ontologie lirycznego podmiotu” (Legeżyńska, 2009, s. 121).

W poezji Marjańskiej widoczne jest zacieranie granicy między bohaterką a podmiotem literackim. Poezja ta, opierając się na doświadczeniu poetki, obfituje w elementy biograficzne. Tematy wojny, powojennego odrodzenia, miłości, podróży, przemijania, śmierci czy choroby, chociaż są uniwersalne, nawiązują do osobistych przeżyć autorki. W przekazie poetyckim zauważalna jest często opozycja kiedyś – teraz. Podmiot liryczny z obserwatora przeistacza się w poetę. W liryce osobistej widoczny jest nurt wyznania poprzez przekraczanie własnych granic oraz balansowanie na granicy prawdy i subiektywnych doświadczeń. W „Nocie biograficznej”, którą spisała autorka, widnieje zapis, potwierdzający jej wewnętrzne pragnienia:

Pisanie nawet tak skrótowej „autobiografii” jest nieuniknionym spojrzeniem na własną przeszłość, jest swego rodzaju formalnym zamknięciem kilkudziesięciu przeżytych lat. Jeśli zapisaliśmy kilkadziesiąt arkuszy, przeglądamy je z nadzieją, że może chociaż kilka z nich uda nam się przemycić w przyszłe lata, kiedy nas już nie będzie. [...] Śmieszna, naiwna nadzieja na odrobinę nieśmiertelności (Biblioteka Publiczna Częstochowa, 1989, nota biograficzna, s. 13).

„Nota biograficzna” to maszynopis składający się z 13 stron, który nigdy nie został wydany, a obecnie znajduje się w zbiorach Biblioteki Publicznej im. Władysława Biegańskiego w Częstochowie. W tym dokumencie Marjańska spisała najważniejsze fakty ze swojego życia.

W podobnej tonacji poetka wypowiada się w liryku z incipitem *** [Słowa żyją dłużej...] z tomu *Spotkanie z Weroniką*: „Słowa żyją dłużej niż człowiek, który je wypowiedział” (Marjańska, 1999, s. 54). W niektórych wypowiedziach lirycznych poetki „Ty personalne” staje się „tożsame z mówiącym” (Okopień-Sławińska, 1979, s. 27), na co wskazują informacje biograficzne. Aleksandra Okopień-Sławińska (1979), pisząc o transpozycyjnych użyciach form osobowych, zaznacza, że transpozycja „on jako ja” w wypowiedzi lirycznej musi być wsparta „odwołaniami do autobiograficznych konkretów” (s. 23).

Personalizowanie wypowiedzi posiada bliski ekwiwalent „ja”: „Nie daje się jednak definitywnie z nim utożsamić i tylko trwa w zawieszeniu między odniesieniem ogólnym a indywidualnym” (Okopień-Sławińska, 1979, s. 24). Takie odczytywanie utworów poetyckich sprzyja wyrażaniu prawd ponadjednostkowych.

Marjańska, z domu Mężnicka, urodziła się 26 grudnia 1923 roku w Częstochowie (Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej, KP, 65, Akt urodzenia). W księgach metrykalnych Parafii św. Rodziny z roku 1923, w częstochowskim Archiwum Archidiecezji Rzymskokatolickiej, pod numerem 65, znajduje się akt urodzenia i chrztu świętego poetki. Sama Marjańska następująco pisała na ten temat: „Urodziłam się w ogromnym siedmiopokojowym mieszkaniu na pierwszym piętrze kamienicy oznaczonej nr 55 w Alei Najświętszej Marii Panny, czyli tzw. Trzeciej Alei” (Biblioteka Publiczna Częstochowa, 1989, nota biograficzna, s. 2). W wierszu *Życiorys* pochodzącym z tomu *W koronie drzewa* odnajdujemy czytelne odwołania do biografii autorki:

Kiedyś spojrzę na całość,
którą mi przyznano;
odtąd-dotąd. Nie więcej,
ale i nie mniej.
Początek: Częstochowa, Boże Narodzenie
i moje bardzo ludzkie.
Ba, pod choinką, w czepku urodzona! (Marjańska, 1979, s. 11).

Elżbieta Hurnikowa (2017) napisała: „Wyznanie to odsyła do miejsca urodzenia poetki i do pory, w jakiej przyszła na świat” (s. 33). Przytoczony związek frazeologiczny, „w czepku urodzona”, stał się „przedmiotem poetyckiej refleksji” (Hurnik, 2017, s. 33). Słowa te określają postawę autorki wobec losu i przemijania ludzkiej egzystencji. Maria Nasińska (2009), zaprzyjaźniona z poetką, odniosła się do porzekadła w następujący sposób: „Rzeczywiście – «w czepku urodzona»: dzieciństwo, wczesną młodość miała bardzo szczęśliwe” (s. 103).

Marjańska (1993) w artykule *Częstochowa – miasto mojej młodości* zadała retoryczne pytanie, które ukazało perspektywę, w jakiej postrzegała swoje miejsce urodzenia: „Któż nie zna literackich powrotów do tej zaczarowanej krainy?” (s. 65). W wierszu *Miasto młodości* pochodzącym z tomu poetyckiego *Chmurne okna* ukazała Częstochowę jako miasto przeszłości: „Miasto dzieciństwa, z którym dziś/łączą mnie tylko groby bliskich” (Marjańska, 1958, s. 13). W późniejszym czasie ten punkt widzenia uległ zmianie. Marjańska (1993) pisała:

Wtedy sądziłam, że ze śmiercią najbliższych zerwana została nić wiążąca mnie z Częstochową. Tak, życie nas porywa, ale po latach nawiązujemy z naszym miastem nowe więzy. Nie tylko groby w nim odnajdujemy, ale także dawne i nowe przyjaźnie, ludzi, którzy chcą przywrócić obrazy przeszłości zarówno nam samym, jak i nadchodzącym pokoleniom (s. 63).

W powyższych wypowiedziach świat przywołany stał się ekwiwalentem słownym świata fizycznego, realnego. W pamięci poetki pozostało wspomnienie dawnego życia w magicznym miejscu. Przemijanie, wpisane w ludzką egzystencję, zostało przez nią zaakceptowane: „I chociaż wiem, gdzie trzeba iść,/ażeby stwierdzić: tutaj żyłeś [...] Wygasła pamięć dobrej dłoni/matczynej. Serce już nie boli” (Marjańska, 1958, s. 13).

Maria Jentys (2004) zauważyła: „pisanie ocala przed poczuciem daremności cierpienia, wiążąc «ważne» życie z «nieważnym» pisaniem w życie-pisanie” (s. 32). Być może, dlatego poetka odnajdywała radość w śledzeniu losów rodu Mężnickich i z pietyzmem zapisywała je dla potomnych. Tym bardziej, że przodkowie zapisali się na kartach dziejów Częstochowy jeszcze na wiele lat przed pierwszą wojną światową. Protoplastą rodu na ziemi częstochowskiej był pradziad Ludwika Mężnickiego (ojca poetki), muzyk i wychowanek Konserwatorium Wiedeńskiego, a później organista na Jasnej Górze. W wierszu *Nägy Bečkerëg czyli genealogia* znajdujemy poetycki opis wybranych wątków losów przodków; podkreślone tu zostało znaczenie koneksji rodzinnych poprzez użycie słowa genealogia:

Tutaj mój pradziad uprawiał winnice
[...]
Tutaj synowie jego z traw przydrożnych
Zbierali krople muzyki, [...]
Aż wywabiła ich stąd ta muzyka
Do piszczałek kościelnych
[...]
Tu w pewnym mieście klasztor ich zatrzymał.
[...]
Jeden pozostał, by grać na organach,
Drugi pozostał dla jasnych warkoczy.
Miał siedmiu synów, a owi synowie
znów mieli synów, a jeden z nich, Ludwik,
był moim ojcem (Marjańska, 1969, s. 35).

Hurnikowa (2017) zwróciła uwagę, iż: „Określając swoją tożsamość, sięgamy do korzeni, do rodzinnych uwarunkowań, do miejsc, ludzi i ich wzajemnych powiązań” (s. 35). W twórczości poetyckiej Marjańskiej korzenie rodzinne stały się tematem refleksji. Zainteresowanie nimi zapoczątkowały długie rozmowy z ojcem prowadzone nad zdjęciami ilustrującymi historię rodu. Świadectwem są, znajdujące się w Muzeum Częstochowskim i Bibliotece Publicznej w Częstochowie, bogate albumy rodzinne. Niektóre zdjęcia umieszczone w albumie nie posiadają podpisów, ale na wszystkich znajdują się członkowie rodziny lub przyjaciele. Na-

leży zaznaczyć, że drogę badawczą w zakresie poszukiwania informacji w materiałach pozostawionych przez Marjańską w różnych instytucjach jej rodzinnego miasta – Częstochowy – wyznaczyły badaczki: Ewa Rajewska (Rajewska, 2016); Kalina Sikora (Sikora, 2015); Iwona Skrzypczyk-Gałkowska (Skrzypczyk-Gałkowska, 2015). W Bibliotece Publicznej im. Władysława Biegańskiego w Częstochowie znajduje się maszynopis *Częstochowa* z dopiskami odręcznymi pisarki, w którym skrupulatnie opisała dzieje swojej rodziny i niektórych jej członków. Ponadto Marjańska często sytutowała biografię na tle przodków zarówno w artykułach o charakterze biograficznym, jak i w wypowiedziach podczas spotkań autorskich.

Wraz z wybuchem drugiej wojny światowej zakończył się beztrioski okres w życiu Ludmiły Mężnickiej. Najpierw była świadkiem wstrząsających zdarzeń „krwawego poniedziałku” (Biblioteka Publiczna Częstochowa, 1989, nota biograficzna, s. 4), a później trudów codziennej egzystencji. 4 września 1939 roku żołnierze Wehrmachtu przystąpili do akcji represyjnej skierowanej przeciwko mieszkańcom Częstochowy. Na ulicach miasta dokonywano egzekucji, społeczeństwo było szykanowane. Przyczyną takiego zachowania Niemców były chaotyczne strzelaniny niedoświadczonych rekrutów niemieckich, o które posądzeni zostali mieszkańcy Częstochowy. Poetka wspominała te wydarzenia:

Po wkroczeniu Niemcy urządzili krwawą masakrę na placach miasta. Zwolnili kobiety i dzieci, a do pozostałych mężczyzn otworzyli ogień z karabinów maszynowych. Ojciec mój także został na tzw. Magistrackim Placu tuż przed budynkiem ówczesnego Magistratu. [...] Zginęło wówczas kilkuset mieszkańców Częstochowy, a my zrozumieliśmy, co nam grozi (Biblioteka Publiczna Częstochowa, 1989, nota biograficzna, s.5).

We wrześniu 1939 roku zaczęła pracować jako ekspedientka w niemieckim sklepie z radiami i płytami Harnack u. Otto – Radioakustic (Marjańska, 2001). Tak wspominała te wydarzenia:

Zacząłam pracować, najpierw w niemieckim składzie Telefunken jako sprzedawczyni czy raczej pomoc, ekspedientka. Na zapleczu włączało się radio – monterzy [...] reperujący aparaty radiowe byli Polakami i często sprzedawało się potrzebne lampy czy części radiowe do odbiorników, ukrytych przed Niemcami na strychach, w piwnicach (Biblioteka Publiczna Częstochowa, 1989, życiorys, s. 1).

Jentys (2004) w artykule poświęconym życiu i twórczości Marjańskiej dotyczącym tego okresu jej życia napisała: „Któregoś dnia nieznajoma kobieta, podająca się za żonę polskiego oficera, zaproponowała jej przystąpienie do konspiracji. Zgodziła się bez wahania. Pałała żądzą odwetu. Narodowa Organizacja Bojowa, wcielona potem do AK, skierowała ją, wraz z innymi dziewczętami, na kurs pielęgniarski. Wkrótce została sanitariuszką” (s. 28).

Marjańska (2001) w spisanych na maszynopisie i uzupełnionych odręcznym pismem wspomnieniach odniosła się do tych wydarzeń w następujący sposób: „A potem konspiracja, organizowanie oddziałów sanitarnych, lekcja obchodzenia się z bronią, roznoszenie bibuły” (s. 16). Podczas okupacji poetka uczyła się na tajnych kompletach. Wspominała o tym w artykule *Rodzinne wspomnienia*: „Nie-

zależnie od pracy w sklepie, aby pomóc w utrzymaniu rodziny, uczyłam się wraz z najbliższymi koleżankami [...]. Po przerobieniu materiału czwartej klasy gimnazjum i dwóch klas liceum, zdawałyśmy w 1942 roku tajną maturę” (Marjańska, 2004, s. 125). W zbiorach umieszczonych w Bibliotece Publicznej im. Władysława Biegańskiego w Częstochowie znajduje się Zaświadczenie nr 266 z datą 20 marca 1945 roku, z odręcznym podpisem dyrektorki Zofii Idzikowskiej, które informuje: „Ludmiła Maria Mężnicka [...] zdała w lipcu 1944 roku egzamin dojrzałości, typ. Liceum humanistyczne. Stopnie bardzo dobre i dobre [...] z historii dostateczny” (Biblioteka Publiczna Częstochowa, 1945). Po maturze Mężnicka zapisała się do grona studiujących w konspiracji w Akademii Nauk Politycznych (Marjańska, 2001; Marjańska, 2002).

Rok 1945 był to czas zmian w życiu Marjańskiej. Poetka wyjechała z Częstochowy do Łowicza, a potem do Warszawy (Marjański, 1999). Pisała na ten temat: „opuściłam moje rodzinne miasto. Zdradziłam je dla Warszawy, z trudem wówczas dźwigającej się z gruzów” (Marjańska, 2002, s. 148).

Motyw wojny pojawił się w tomie wierszy *Chmurne okna* wydanym w 1958 roku. Poetka potrzebowała aż trzynastu lat, by zmierzyć się z traumą wojny. Perspektywa czasu pozwoliła literacko oddać jej okrucieństwo, a także bezsilność i zagubienie ofiar. W utworze przedstawione zostało spojrzenie na wojnę, czas śmierci z perspektywy upływu lat. W części zatytułowanej *Miasto młodości* Marjańska rozliczała się z traumatycznymi przeżyciami. W poetyckich wypowiedziach nawiązywała do wojennej codzienności: „Ciemną nocą dudniły transporty./Czas uchodził jak życie z aorty” (Marjańska, 1958, s. 9). W wierszu *Zbudzona ze snu* użyła zestawienia dwu przeciwności: życia i snu. Motyw oniryczny wystąpił jako topos śmierci. Sen, symbolizując śmierć, skrywał koszmar traumatycznej przeszłości i pozwalał pogodzić się z tymi doznaniem, wyzwalał pamięć człowieka w teraźniejszości. Zbudzenie będące metaforą powrotu do życia to wtórne narodziny poetki. Klamra kompozycyjna, zestawienia kontrastowe, stroficzność, brak rymów i regularnej sylabizacji poświadczają bogactwo kompozycji. Podmiot liryczny ujawnia się i rozmawia ze sobą, co wskazuje na lirykę bezpośrednią. Można dostrzec lirykę roli poprzez potraktowanie przekazu poetyckiego jako wypowiedzi każdego człowieka, który przeżył czasy wojny. Wyrażane uczucia bliskie są liryce funeralnej.

Zbudzona ze snu, oczy otwieram szeroko:
gdzie byłaś – pytam – dokąd?
Skulona w martwym, głuchym bezruchu
spałaś głęboko,
ptak niezdolny do lotu.

Życie szło obok, czas płynął mimo.
Coś trzymało cię we śnie?
Pogodne niebo przesłonił obłok
krematoryjnych dymów,
wołanie syren głużyło pieśni.

Zbudzona ze snu, spójrz, jak krokusy
kwitną spod śniegu.
Wyjdź nam naprzeciw,
podaj nam ręce
z tamtego brzegu (Marjańska, 1958, s. 7)

W utworze zaangażowanie emocjonalne połączone z apelatywną siłą formy drugoosobowej przybiera „ekwiwalent postaci mówiącej” i staje się „gestem semantycznym wciągającym do współuczestnictwa każdego odbiorcę wypowiedzi” (Okopień-Sławińska, 1979, s. 29). W poetyckim refleksyjnym wyznaniu powróciło intensywne przeżycie, które jawi się jako czas zburzenia zastałego ładu życia. W zakończeniu wiersza pojawia się próba rekonstrukcji tego ładu życia poprzez powrót do harmonii świata. Czytelny jest motyw przejścia, domknięcia jakiejś przestrzeni w celu otworzenia się na życie w nowej enklawie. Krokusy zyskują wymiar symbolicznego odrodzenia. Ten motyw roślinny wypełnia i kształtuje rzeczywistość. Natomiast podanie rąk z brzegu można skojarzyć z przekroczeniem jakiejś przeszkody, może pokonaniem wody, która jako symbol kojarzy się z przeobrażeniem, oczyszczeniem, odrodzeniem i nabiera metaforycznego pogodzenia się z minionym czasem, a w dosłownym odczytaniu autorki z własną przeszłością.

Kreacja treści poetyckich posiada swoje podwaliny w przeżyciach i osobistych doświadczeniach poetki. Rekonstrukcją etapów życia poetki jest wiersz *Moje prywatne CV* z tomu *Otwieram sen*:

Odchodziły ode mnie po kolei
dziewczynka w białej sukience
do Pierwszej Komunii
uczennica w granatowym mundurku
z niebieską tarczą na rękawie
Zakochana dziewczyna
odjechała na rowerze
wioząc do lasu pistolet
Była jeszcze
studentka tajnej
wyższej szkoły dyplomatycznej
(nigdy nie została dyplomatką)
Doroślały
[...]
Osiwiała
zaczęłam pisać wiersze (Marjańska, 2004, s. 7).

Przedstawione w utworze fakty z życia osobistego poetki wskazują „jawność autorskiego podmiotu” (Legeżyńska, 2009, s. 123), co przekłada się na „świadectwo autobiograficzne” (Legeżyńska, 2009, s. 123). Ukazana tutaj metamorfoza, jak zauważył Arkadiusz Frania (2006), to: „zachwyty nad rolami, jakie każe odgrywać

Wielki Reżyser, podziw dla nieustannej potencji «wykluwania» z siebie coraz nowych postaci” (s. 48). Wiersz ten jak napisała Grażyna Pietruszewska-Kobiela (2009): „służy konstruowaniu własnej tożsamości” (s. 125). Przeszłość przemija, ale pozostaje w pamięci, która ożywia wspomnienia. Podmiot liryczny patrzy z dystansu na swoje kolejne wcielenia, na różne życiowe role, które w pewnym sensie przybliżają ją do świadomego pisarstwa. W przypadku Marjańskiej trudno mówić, że jej kariera twórcza rozpoczęła się tak późno, ponieważ pisanie wierszy obecne było w jej życiu od dzieciństwa. O początkach drogi literackiej poetki pisze Rajewska w książce *Domysł portretu*. O twórczości oryginalnej i przekładowej Ludmiły Marjańskiej, w Rozdziale 1. *Album*. Z ciemnej pamięci. Jednak dopiero u kresu życia twórczość Marjańskiej zaczęła być zauważalna i ceniona. Poetka napisała: „Życie zawsze było ważniejsze/od wierszy. A jednak to one/mówiły o nim, zatrzymywały/ ulotny blask, moment zdziwienia” (Marjańska, 1998, s. 167).

Matywiecki (1999) uznał, że o poezji Marjańskiej powinno się mówić: „jako o duchowej biografii równoległej do okoliczności życia” (s. 103). W świecie kontemplowanym poetka w przytoczonych frazach udowadnia, że językowy wyraz jest swego rodzaju intelektualną konstrukcją pozwalającą na zatrzymanie „w kadrze” przeszłości, doznań i przeżyć. Jest swego rodzaju Bressonowską koncepcją literacką decydującego momentu, który zostanie semantycznie uwieczniony w tekście literackim. Bressonowska koncepcja decydującego momentu odnosi się do fotografii, w której chodzi o uchwycenie wyjątkowej chwili bez skupiania się na technice. Wydaje się zasadnym, że koncepcję tę można uwzględnić w przekazach literackich w odniesieniu do doznań i przeżyć.

W tomie *Żywica* wydanym w 2001 roku znajdują się utwory nasycone wątkami autobiograficznymi. Zbiór dedykowany jest mężowi poetki, który zmagał się z nieuleczalną chorobą. Motyw egzystencjalnego bólu przybrał formę epigramatów, które zostały przedstawione w: „skondensowanych zapisach kobiecego przeżywania żałoby” (Legeżyńska, 2009, s. 133). Zapis jest ukazany przez: „chronologiczny układ przeżyć” (Reszka, 2015, s. 90). Jest to: „poetycki ekwiwalent w postaci świadectwa trudnej empatii” (Legeżyńska, 2009, s. 133): „Ten obcy obok mnie to mój najbliższy/Nienawidzi mnie bo mnie kochał/Zastępuję mu oczy/ale on widzi nimi inaczej” (Marjańska, 2001, s. 8). Pietruszewska-Kobiela (2009) zauważa: „W poezji tej widoczne są liczne ślady dotknięcia Tanatosa i dotknięcia przez Tanatosa” (s. 127): „Głodzi moją dłoń/gdy prowadzę go za rękę/ku nieuniknionemu”; „Pozwól zapomnieć śmiertelną godzinę/wskrześ nieruchome ciało” (Marjańska, 2001, s. 8). Narratorka liryczna jest szczera i ujawnia tajemnice ludzkiego serca. Czytelne są życiowe doświadczenia związane z chorobą i kresem egzystencji. Maria Jentys-Borełowska (2015) napisała o tomie *Żywica*: „tom małżeński – wdowieński [...] to najszlachetniejszy spośród klejnotów współczesnej polskiej liryki lamentacyjnej, żałobnej” (s. 17). Wiersze zawarte w tomie ukazują stosunek poetki do kwestii przemijania i śmierci. Marjańska godzi się na przemijanie, akceptuje wszelkie zmiany z tym związane. Krótkie zdania świadczą o jej bólu bądź o niewyrażalności słowem pewnych stanów psychicznych, uczuć, których doświadczyła. Wszystkie wiersze w tomie *Żywica* są wierszami wolnymi, nie posiadają w zapisie interpunkcji, co pozwala odbiorcy na wydobywanie z tekstu wielu znaczeń.

Frania (2007) uważa, że tom *Żywica* jest: „niespotykanym w polskiej liryce studium choroby i starości” (s. 43): „Te oczy które patrzą a nie widzą/Język który daremnie chce wysupłać słowo/ze znanych sylab tworząc mowę nową/Powtarzane pytania o własne nazwisko/niemożność odpowiedzi na pytania cudze/Zagubiona tożsamość Nieobecna bliskość” (Marjańska, 2001, s. 10). Poetka utożsamiona z podmiotem lirycznym przeżywa swoją indywidualną niedolę. Opisuje ją w poetycki sposób i wypowiada twierdzenia o charakterze humanitarnym: „Im większy ból jest tym mocniejsza radość” (Marjańska, 2001, s. 10); „Krań zatoczyło życie/wraca do początku” (Marjańska, 2001, s. 22); „Ani to życie ani umieranie/takie szaropajęcze trwanie” (Marjańska, 2001, s. 28); „Ból jest po to żeby zrozumieć/cierpienie innych” (Marjańska, 2001, s. 40). Tadeusz Gierzyński (2005) dostrzegł, że: „tworzenie pomagało jej przetrwać ten trudny czas” (s. 85). Nawet w późniejszym okresie, kiedy cierpienia chorego się kończą, osamotniona poetka odnajduje koło ratunkowe w pisaniu: „Wiersz jak sen/przywraca życie zmarłym” (Marjańska, 2001, s. 68) Pisarka stwierdza: „Nic ciebie nie przywróci/Tylko pamięć wraca” (Marjańska, 2001, s. 53). Słowa te zdają się potwierdzać trafność założenia o podążaniu tropem pamięci w badaniu twórczości poetki. Zauważalne jest tutaj pewne przenikanie wspomnień dotyczących codzienności, zwykłych spraw, które ze snów trafiają do wierszy.

Dla poetki pisanie to misterny opis uczuć, przeżyć, urody świata, dostrzegania wszystkimi zmysłami harmonii mundi. Marjańska mówiła: „Harmonia mundi składa się z wymieszania skrajności, z ustawicznego łączenia się sacrum i profanum, i z naszej zgody na taki porządek rzeczy” (Smolka, 1997, s. 48). To „swoisty mikrokosmos zdarzeń i przeżyć” (Sikora, 2005, s. 47), w którym jest zawarty potencjał zmiany. Na taki stosunek do życia z pewnością musiały mieć wpływ częste podróże poetki. Pierwszy dłuższy wyjazd to wyprawa na studia na Uniwersytet stanu Waszyngton w Seattle w Stanach Zjednoczonych (15 IX 1960 – 20 VI 1961). Rok 1965 obfitował w liczne wyjazdy do Czechosłowacji, Rumunii, Bułgarii i na Węgry. Poetka trzykrotnie, zarówno zawodowo, jak i prywatnie w poszukiwaniu korzeni, odwiedziła Jugosławię (w 1965; w 1968; w 1971). Informacje zostały wyszukane w oparciu o dokumenty znajdujące się w zbiorach Biblioteki Publicznej w Częstochowie. Podróże do różnych miejsc na świecie pozwalały znaleźć dystans wobec rzeczywistości i stawały się inspiracją w twórczości Marjańskiej. W tomie wierszy *Gorąca gwiazda* w wierszu *Nowy Jork (II)* podmiot liryczny balansuje na granicy doświadczenia i prawdy. Miasto Nowy Jork porównane zostało do potwora. Takie pejoratywne określenie jest autorefleksją wynikającą z doświadczenia twórcy. Widoczny jest tutaj nurt wyznania. Bezpośredni sposób przekazu sytuuje czytelnika jako odbiorcę osobistego świata podmiotu lirycznego. Zacierają się granice między bohaterem przekazu lirycznego a podmiotem literackim. „Ciemny czai się za mną,/skrada się, narasta/ potwór o kłach ogromnych,/natrętny, syczący-./Z nocy zuchwałej wyszedł,/z huku, z wrzasku miasta” (Marjańska, 1965, s. 13).

Marjańska debiutowała w 1953 roku w miesięczniku „*Twórczość*” (polskieradio.pl, 2021) wierszem *Ethel*. Badaczka Rajewska nazwała go właściwym debiutem. Wcześniejszym debiutem poetyckim Marjańskiej był wiersz dla dzieci *Podróż Jasia*, który ukazał się w 1953 roku w „*Świerszczyku – Iskierkach*”. Poetka pisała

przez całe życie, czego potwierdzeniem jest bogaty dorobek poetycki, translatorski i prozatorski. Tomy poezji: *Chmurne okna* (1958); *Gorąca gwiazda* (1965); *Rzeki* (1969); *Druga podróż* (1977); *W koronie drzewa* (1979); *Blizna* (1986); *Zmrożone światło* (1992); *Prześwit* (1994); *Stare lustro* (1994), *Wybór wierszy 1958 – 1997* (1998); *I jestem różą* (1998), *Spotkanie z Weroniką* (1999); *Żywica* (2001); *Córka bednarza* (2002); *A w sercu pełnia* (2003); *Otwieram sen* (2004) (culture.pl, 2006).

W roli tłumaczki poezji amerykańskiej i angielskiej Marjańska zadebiutowała w roku 1956 tomem *Z wierszy szkockich* Roberta Burnsa. Tłumaczyła utwory Emily Dickinson, Elizabeth Browning, Theodore Roethke (Roethke, 1971), Walta Whitmana, Edwina Arlingtona Robinsona, Williama Butlera Yeatsa, Richarda Wilbura, Marianne Moore.

Marjańska napisała powieści psychologiczno-obyczajowe: *Powrócić do miłości* (1971); *Stopa trzeciej Gracji* (1980); *Pierwsze śniegi, pierwsze wiosny* (1985); *Życie na własność* (1987); *To ja, Agata* (1997) (Encyklopedia.pwn.pl, b.d.).

Poetka powiedziała kiedyś: „każdy los ludzki jest indywidualny” (Marjańska, 1989, s. 13), co znajduje potwierdzenie w jej aktywności literackiej. Jej twórczość jest jednocześnie głosem pokolenia, jak i jej samej, jednostki, która w indywidualny sposób przeżyła i uwieczniła własne uczucia i refleksje. Biografia poetki, zestawiona z jej twórczością poetycką i wspomnieniami, pozwala dostrzec, że życie Marjańskiej obfitowało we wzbogacające ją intelektualnie doznania. Pracowitość, temperament, podróże, poczucie humoru i sentyment do przeszłości sprawiały, że osobiste przeżycia i doświadczenia pisarki wywierały wpływ na jej twórczość w wielu aspektach: zarysu życia, aktywności zawodowej, częstochowskiego rodowodu. Analiza tekstów wspomnieniowych, wypowiedzi krytycznoliterackich pozwoliły dostrzec autobiograficzne podłoże utworów poetyckich. Wspomnienia poetki odzwierciedlają stan pamięci. Marjańska skupia się na poetyckim przedstawieniu uczuć, kreacji bohaterów, czytelnych szczegółach topograficznych. Zebranie materiałów kontekstowych pozwoliło na odnalezienie spójności wyobraźni twórczej pisarki z osobistymi doświadczeniami i przeżyciami. Edward Balcerzan stwierdził: „Każdy element utworu można traktować jako *sui generis* zadanie dla czytelnika” (Balcerzan, 1971, s. 86). Odbiorca dokonuje „operacji semiotycznej” pozwalającej na reinterpretacje znaczeń. Poezja Marjańskiej z czytelnymi wątkami autobiograficznymi daje odbiorcy szerokie możliwości odczytania sensów przekazu literackiego. Ekspozycja biografii pisarki pozwala na rekonstrukcje ważnych wydarzeń życiowych przekształconych w materiał literacki. Takie zestawienie przyczynia się do przedstawienia źródeł inspiracji twórczych Marjańskiej.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Archiwum Archidiecezji Rzymskokatolickiej w księgach metrykalnych Parafii św. Rodziny w Częstochowie z roku 1923 pod Nr 65 akt urodzenia i chrztu świętego poetki – dalej: AAC, Księgi Metrykalne – dalej: KM, 65.
- [2] Balcerzan, E. (1971). *Perspektywy „poetyki odbioru”*. W Janusz Skawiński (red.), *Problemy socjologii literatury* (ss. 79-108). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- [3] Biblioteka Publiczna im. dr Władysława Biegańskiego w Częstochowie (1989). *Zbiory regionalne. Ludmiła Marjańska. Nota biograficzna – maszynopis*.

- [4] Biblioteka Publiczna im. dr Władysława Biegańskiego w Częstochowie (1978). *Zbiory regionalne. Ludmiła Marjańska. Życiorys – maszynopis*.
- [5] Borysowska, A. (2019). Z kolekcji domowych do zbiorów publicznych – księgozbiory pisarzy w Muzeum Literackim Książnicy Pomorskiej w Szczecinie. *Prace Filologiczne. Literaturoznawstwo*, 9(12), pt. 2, 83-96. <https://doi.org/10.32798/pflit.122>
- [6] Czermińska, M. (2004). *Autobiograficzny trójkąt. Świadectwo, wyznanie i wyzwanie*. Universitas.
- [7] Dłuski, S. (2015). Świat Ludmiły Marjańskiej. W E. Hurnikowa, & Skrzypczyk-Gałkowska, I. (red.), *O Ludmile Marjańskiej. Szkice – interpretacje – wspomnienia* (ss. 22-27). Muzeum Częstochowskie.
- [8] Frania, A. (2006). Motyle Ludmiły Marjańskiej. *Akant*, 10, 10-13.
- [9] Frania, A. (2007). *Poświętowska, Marjańska, Cichla-Czarniawska. Trzy szkice typuziemia – ziemia – ziemia*. E-Media.
- [10] Gierymski, T. (2005). *Miscellanea Literackie*. Taurus Media.
- [11] Głowiński, M. (1988). Biografizm. W J. Sławiński (red.), *Słownik terminów literackich* (ss. 63-64). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- [12] Hurnik, E. (2017). „Początek: Częstochowa”. *Poetycka genealogia Ludmiły Marjańskiej. Rocznik Muzeum Częstochowskiego*, 17, 33.
- [13] Hurnik, E. (2018). Krajobrazy liryczne Ludmiły Marjańskiej. W I. Borkowski i in. (red.), *„Jestem kulturowym mieszkańcem. I to mi się podoba...” Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Andrzejowi Zawadzcie z okazji 70. rocznicy urodzin* (ss. 119-135). Libron – Filip Lohner.
- [14] Hurnikowa, E. (2006). „Z częstochowskiej ziemi na literacki Parnas”. W K. Jegierska, & I. Czerkieska (red.), *Antologia wierszy Władysława Sebyły, Jerzego Lieberta, Haliny Poświętowskiej, Ludmiły Marjańskiej* (ss. 11-65). Muzeum Częstochowskie.
- [15] Hurnikowa, E. (2007). Ludmiła Marjańska (1923-2005). *Aleje* 3, 64, 37-38.
- [16] Hurnikowa, E. (2015). *O wierszach Ludmiły Marjańskiej*. W E. Hurnikowa, & Skrzypczyk-Gałkowska, I. (red.), *O Ludmile Marjańskiej. Szkice – interpretacje – wspomnienia* (ss. 22-26). Muzeum Częstochowskie.
- [17] Janus-Kwiatkowska, K. (28.08.2019). *Marjańska Ludmiła*. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3937881/collapse-panel-152521>
- [18] Jasińska, M. (1970). *Zagadnienie biografii literackiej. Geneza i podstawowe składniki dwudziestowiecznej beletrystyki biograficznej*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- [19] Jentys, M. (2004). Ludmiła Marjańska. Życie zawsze było ważniejsze. W M. Jentys (red.), *Pomnożyć serca dostatek. O poetkach, poetach i prozaikach* (ss. 27-36). Wydawnictwo Nowy Świat.
- [20] Jentys-Borełowska, M. (2015). „Ach tylko być...” O życiu i twórczości Ludmiły Marjańskiej. W E. Hurnikowa, & Skrzypczyk-Gałkowska, I. (red.) *O Ludmile Marjańskiej. Szkice – interpretacje – wspomnienia* (ss. 10-21). Muzeum Częstochowskie.
- [21] Krzemiński, J. (2003). „Szkic biograficzny”. W L. Marjańska (red.), *A w sercu pełnia* (ss. 244-249). Świat Książki.
- [22] Legeżyńska, A. (2009). *Od kochanki do psalmistki. Sylwetki, tematy i konwencje liryki kobiecej*. Wydawnictwo Poznańskie.
- [23] Lejeune, P. (1975). Pakt autobiograficzny. *Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja* nr 5(23), 31-49.
- [24] Liskowacka, J. (2015). Księgozbiór Ludmiły Marjańskiej (w zbiorach Książnicy Pomorskiej w Szczecinie). W E. Hurnikowa, & Skrzypczyk-Gałkowska, I. (red.), *O Ludmile Marjańskiej. Szkice – interpretacje – wspomnienia* (ss. 143-159), Muzeum Częstochowskie.
- [25] Polskie Radio. (b.d.). *Ludmiła Marjańska. Poetka z Myśliwieckiej*. <https://www.polskieradio.pl/8/755/Artykul/1003843,Ludmila-Marjanska-Poetka-z-Mysliwieckiej>
- [26] Polskie Radio. (b.d.). *Ludmiła Marjańska: Słowo było zawsze najważniejsze*. <https://polskieradio24.pl/39/156/Artykul/1002689>
- [27] Marjańska, L. (1953/1954). Podróż Jasia. *Świerszczyk – Iskierki. Tygodnik dla najmłodszych*, 14, 215.
- [28] Marjańska, L. (1958). *Chmurne okna*. Państwowy Instytut Wydawniczy.
- [29] Marjańska, L. (1965). *Gorąca gwiazda*. Państwowy Instytut Wydawniczy.
- [30] Marjańska, L. (1969). *Rzeki*. Czytelnik.
- [31] Marjańska, L. (1976). Zabawa dzieci. W I. Pfeiffer (red.), *Nowe piosenki na głos i fortepian*. (ss. 42-43). Polskie Wydawnictwo Muzyczne.
- [32] Marjańska, L. (1979). *W koronie drzewa*. Czytelnik.

- [33]Marjańska, L. (1993). Częstochowa, miasto mojej młodości. *Almanach Częstochowy*. Towarzystwo Przyjaciół Częstochowy.
- [34]Marjańska, L. (1998a). *I jestem różą*. Twój Styl.
- [35]Marjańska, L. (1998b). Z wierszy niedrukowanych. Wiersze. W P. Matywiecki (red.), *Wybór wierszy 1958 – 1997*. Wydawnictwo Dolnośląskie.
- [36]Marjańska, L. (1999). *Spotkanie z Weroniką*. Instytut Wydawniczy PAX.
- [37]Marjańska, L. (2001a). O sobie. *Aleje 3, 39*, 16-19.
- [38]Marjańska, L. (2001b). *Żywica*. Czytelnik.
- [39]Marjańska, L. (2002). Jeden dzień w Częstochowie. *Almanach Częstochowy. 2002*, 150-151.
- [40]Marjańska, L. (2004a). *Otwieram sen*. Czytelnik.
- [41]Marjańska, L. (2004b). Rodzinne wspomnienia. *Almanach Częstochowy. 2004*, 129-130.
- [42]Marjański, J. (1999). Mój wrzesień 1939. *Aleje 3, 22*, 9-11.
- [43]Matywiecki, P. (gudzień 2006). *Ludmiła Marjańska*. <https://culture.pl/pl/tworca/ludmila-marjanska>
- [44]Matywiecki, P. (1999). *Wielki Kanion. O poezji Ludmiły Marjańskiej*. W L. Marjańska (red.), *Spotkanie z Weroniką* (ss. 93-105). Instytut Wydawniczy PAX.
- [45]Nasińska, M. (2009). Z wierszami przez życie – wspomnienie o Ludmile Marjańskiej. W Hurnikowa E. i in. (red.) *Literatura i kultura w Częstochowie. Częstochowa w literaturze i kulturze* (ss. 103-119). Muzeum Częstochowskie.
- [46]Niedziela, S. (2015). Trzy pokolenia kobiet; pisarek, tłumaczek, redaktorek i społeczniczek. O Ludmile Marjańskiej, Marii Marjańskiej – Czernik i Ewie Świerżewskiej. W J. Malicki (red.), *Guliwer. Kwartalnik o książce dla dziecka* (ss. 11- 28). Biblioteka Śląska.
- [47]Okopień-Sławińska, A. (1979). Jak formy osobowe grają w teatrze mowy? W Cz. Niedzielski, & J. Sławiński (red.), *Tekst i fabuła* (ss. 9-32). Polska Akademia Nauk.
- [48]Papuzińska-Beksiak, J. (2015). Ludmiła Marjańska. W E. Hurnikowa, & Skrzypczyk-Gałkowska, I. (red.), *O Ludmile Marjańskiej. Szkice – interpretacje – wspomnienia* (ss. 105-106). Muzeum Częstochowskie.
- [49]Piasecka, P. (2015). O dojrzałości w chwili największej próby. Żywica Ludmiły Marjańskiej. W A. Czajkowska (red.), *Irydion, Literatura – Teatr – Kultura*, t. 1, 79-88. 10.16926/i.2015.01.06.
- [50]Piersiak, T. (1997). Wiersze w mojej głowie. *Gazeta Wyborcza*, 1(7), 4.
- [51]Pietruszewska-Kobiela, G. (2009). *Tropy siostrzanych związków. Poezja Ludmiły Marjańskiej*. W E. Hurnikowa i in. (red.). *Literatura i kultura w Częstochowie. Częstochowa w literaturze i kulturze* (ss. 121-140). Muzeum Częstochowskie.
- [52]Sikora, K. (2015). *Sen wieloraki. O poezji Ludmiły Marjańskiej*. Biblioteka Śląska.
- [53]Sikora, K. (2005). U kresu twórczości, u początku poetyckiego istnienia. O liryce Ludmiły Marjańskiej. W A. Czajkowska (red.), *Irydion, Literatura – Teatr – Kultura*, t. 1, 43-54. Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie.
- [54]Sikora, K. (2014). Wędrownica w sen. O audycji poetyckiej Ludmiły Marjańskiej. W J. Malicki, & J. Baron (red.), *In gremio. Od dawności do współczesności* (ss. 99-109). Biblioteka Śląska.
- [55]Stowarzyszenie Pisarzy Polskich. Oddział Warszawa. (b.d). *Ludmiła Marjańska*. <http://sppwarszawa.pl/czlonkowie/ludmila-marjanska/>
- [56]Rajewska, E. (2016). Album. Z ciemni pamięci. W E. Rajewska (red.), *Domysł portretu. O twórczości oryginalnej i przekładowej Ludmiły Marjańskiej* (ss. 7-25). Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- [57]Rajewska, E. (2016). Poetka i tłumaczka. Portret artystki w czasach młodości. W E. Rajewska (red.). *Domysł portretu. O twórczości oryginalnej i przekładowej Ludmiły Marjańskiej* (ss. 7-25). Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- [58]Reszka, A. (2005). „Śmierć tylko żywych kaleczy smugami dymu...” – cierpienie i śmierć w twórczości Ludmiły Marjańskiej i Heinricha Heinego. W A. Czajkowska (red.), *Irydion, Literatura – Teatr – Kultura*, t. I (ss. 89-100). Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie.
- [59]Smolka, I. (1997). Ludmiła Marjańska „Światło nad wodami”. W I. Smolka (red.), *Dziewięć światów współczesne poetki polskie* (ss. 46-56). Instytut Badań Literackich.
- [60]Smulski, J. (1988). Autobiografizm jako postawa i jako strategia artystyczna: na materiale współczesnej prozy polskiej. *Pamiętnik Literacki: czasopismo kulturalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*, 79(4), 83-101.

- [61] Tomzik, A. (2015). Metaforyka światła w twórczości Ludmiły Marjańskiej. W A. Czajkowska (red.), *Szkic, Irydion, Literatura – Teatr – Kultura*, t. I (ss. 67-78).
- [62] Zwolska-Płusa, K. (2015). Kategorie czasu i przestrzeni sacrum w poezji Ludmiły Marjańskiej. W A. Czajkowska (red.), *Irydion, Literatura – Teatr – Kultura*, t. I (ss. 55-66). Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie.